



# דפי קשר



שלושה דורות בפראג

טל בשן

בחיפוש אחר הציורים האבודים של אבא

האמן דוד פרידמן - מרים פרידמן מוריס

נעורים במבחן הישרדות

יומנו של מישה קראוס - רות בונדי

ארכיון משפחת הרמן

סימה שחר



## ביד נדיבה ובלב חם

היעיצוב והמתכונת החדשים של דפי הקשר, שהנהגנו בגיליון האחרון, התקבלו באהדה ובמחמאות על ידי החברים והקוראים.

נמשיך בהם ונשתדל להוסיף ולשפר. הגיליון האחרון, מחודש ינואר, עמד גם בסימן משבר כלכלי עמוק. בסיועם הנדיב של רבים מחברינו, בארץ ובתפוצות, נראה כי אנו מצויים היום

בדרך הנכונה וכי שיאו של המשבר אולי כבר מאחורינו. היענות לבקשת הסיוע הייתה מרשימה בהיקפה ומרגשת. רבים רבים תרמו, איש איש כפי הבנתו והישג ידו, ולמכתבי התרומות צורפו דברי עידוד ותמיכה, הבעת אמון ביכולתנו לגבור על הקשיים ודברים מחממי לב על חשיבות המשך הפעילות של העמותה ושל בית טרזין.

שתי דוגמאות מרגשות מתוך רבות: משפחה, מבני דור המשך, תרמה שווי שכר דירה חודשי, לזכר ההורים שנפטרו. כמה חברים שחגגו את יום הולדתם השמונים, ביקשו מחבריהם ומבני משפחותיהם לתרום לבית טרזין, כמתנת יום הולדת עבורם. בנוסף לתרומות ישירות, סייעו חברים בגיוס תרומות וביצירת קשרים עם קרנות ועם גופים העוסקים בתרומות ובהתרמה.

ידידי העמותה מהארץ ומהתפוצות הושיטו יד מסייעת. חלקם מכירים ומוקירים במישרין את הנעשה בבית טרזין, אחרים שמעו עלינו מחבריהם, או התרשמו מהמידע בדפי הקשר. לכולם נתונה בזאת תודתנו העמוקה.

חשוב להעיר כי הקשיים לא תמו - בנוסף למינימום הדרוש להוצאות שוטפות, אנו זקוקים למימון נוסף לפיתוח ולפרויקטים חדשים. בהמשך נרצה להקצות גם להקמת קרן קבועה, שתאפשר מרחב עשייה ותכנון לטווח ארוך. השגת מטרותינו מחייבת המשך העבודה הקשה והמשך תמיכה ועידוד של חברינו באשר הם.

בסיוע תרומתם הנדיבה של אברהם ואשר שלאין, לזכרם של בני לאה הופמן-שיינדל הופמן ז"ל, גיטל (גרטרוד) קורן ז"ל ואברהם מרדכי גופמן ז"ל, ובתמיכתם של משרד התרבות והספורט ושל ועידת התביעות, שיפצנו מבנה הסמוך למשרד, שהועבר לאחרונה לשימוש בית טרזין, ואנו מקווים להתחיל בקרוב לבנות את כיתת הלימוד החדשה. עומדים בפנינו אתגרים לא קלים, שעלינו לסיים בתוך שנה, כחלק ממחויבותנו לקרנות התומכות. ראוי לציין כאן כי מרבית הגופים החיצוניים המעניקים תמיכה לפעולותינו, מקצים את הכספים למטרות מוגדרות, שיש להגשימן בלוח זמנים קצוב. מימוש התמיכה, גם לאחר שכבר אושרה עקרונית, מותנה בהקצאת סכומים דומים לאותן מטרות ממקורות פנימיים שלנו. המימון החיצוני שאנחנו מצליחים להשיג עבור פרויקטים שונים, מותנה, לפיכך, ביכולתנו לגייס ממקורות שלנו בהיקף דומה ובזמן קצוב.

שני פרויקטים כאלה, שאושרו ושמיושם הקרוב מותנה במימון העצמי שנצליח להביא, הם בניית כיתת הלימוד והחלפת התצוגה הקבועה במוזיאון ההיסטורי. ביצוע הפרויקטים הללו

ישנה את פניו של הבית. לראשונה יעמדו לרשותנו מבנים חדשים מרווחים, ובין היתר נוכל להציע לחוקרים ולתלמידים הפוקדים את הבית מקום ראוי לעשות את עבודתם.

### ההיענות לבקשת הסיוע הייתה מרשימה בהיקפה ומרגשת. רבים רבים תרמו, איש איש כפי הבנתו והישג ידו

ריענון התערוכה במוזיאון ההיסטורי יעשה תוך שמירה על המתאר הכללי של המבנה - מצולע בעל שתיים עשרה צלעות, ובמרכזו ריצפת הפסיפס. הארכיטקט אלבין גלזר ז"ל, שעיצב אותו, היה מניצולי גטו טרזין. לתערוכה המוצגת כיום מעלות רבות. היא מדויקת וברורה, הטקסטים הנלווים אליה בהירים ותמציתיים, והיא משמשת מוקד למידה יעיל - אלא שהיא מיושנת מאוד, כבת שלושים שנה. כלי תצוגה מודרניים יאפשרו עיצוב חדיש והצגה נאותה של מסמכים, יצירות אמנות ופריטים מקוריים, תוך הקפדה על שימורם והבטחתם. כמו כן יש לעדכן ולהעשיר את האינפורמציה ההיסטורית בפירות המחקר של שלושת העשורים האחרונים.

### חשוב להעיר כי הקשיים לא תמו, בנוסף למינימום הדרוש להוצאות שוטפות, אנו זקוקים למימון נוסף לפיתוח ולפרויקטים חדשים. בהמשך נרצה להקצות גם להקמת קרן קבועה, שתאפשר מרחב עשייה ותכנון לטווח ארוך

אתגרים נוספים העומדים בפתח נוגעים לארכיון קיטלוג, סריקה, דיגיטציה ושימור ולמרכז החינוכי. כדי לעמוד בכל האתגרים הללו אנחנו זקוקים לעזרתכם. יחד נוסיף ונעשה להנצחת אסירי הגטו ולהנחלת זכרם ומורשתם לדורות הבאים. ■

### מה בגיליון

דבר המערכת	עמ' 2
בית טרזין בפעולה	עמ' 3
ספרים חדשים	עמ' 6
חדש בארכיון	עמ' 7
דור ההמשך	עמ' 8
הנצחה וזיכרון	עמ' 11
אלבום טרזין	עמ' 12
דמי חבר	עמ' 12

### מערכת

עורכות:

אניטה טרסי, טל בשן.

מערכת:

רות בונדי, טל בשן,

אניטה טרסי.

מתרגמים:

חווה ומרדכי לבני.

עיצוב: אורני דרורי, חיפה.

**בשער:** ציור של עמו גרואג - מאי 1943 - על גבי הציור נרשם: "פה אתם רואים פרחי פשטידה, צמח מרק עדשים, צמח סלק בהמות וצמח מאפה".  
התמונה מוצגת בתערוכה: "לצייר מעל דפי הזמן" שנפתחה בבית טרזין ביולי 2005.



## הכנס השנתי של בית טרזין

מתוך דפי קשר - דור ההמשך

כחבר כנסת, למשלחת תאומי מנגלה לאושוויץ בירקנאו. שתיקתו של פטר בעת הסיור סקרנה את שריד, והוא ניסה והצליח לדובב אותו.

פפיצ'ק היה הילד הצעיר ביותר בכלוק התאומים והגמדים של ד"ר מנגלה. שלושה ניסויים נעשו בו בשמונת החודשים

בהם שהה בכלוק הניסויים. סיפורו של פפיצ'ק מורכב ונדרשה עבודת בילוש מסועפת כדי להתחקות אחר קורותיו. הגשר היחיד שלו אל המשפחה הייתה צעקת הכאב של אימו, הלנה: "פפיצ'ק, אל תשכח מי אתה", מעבר לגדר החשמלית בין המחנות בבירקנאו. את הצעקה הזאת אינו יכול לשכוח. הספר מנסה לענות על השאלות בדבר זהותו ומשפחתו של פטר, אך אין זה רק סיפורו האישי של פטר קליינמן. מבין הדפים עולה גם ההתמודדות של יוסי שריד עם

זיכרון השואה. שריד, בן גילו של פטר כתב: "כאשר אמא שלי הולכה אותי לגן הילדים של הגננת רבקה במושבה רחובות, הולכה אימו של פטר אותו ואת אחותו התאומה אל גן הילדים המעונים של מנגלה".

המפגש בעת הכנס היה מאלף ומרגש, וביטא את מורכבות הסיפור שלקח על עצמו יוסי שריד להציג, סיפור בתוך סיפור, זיכרון בתוך זיכרון, שפה בתוך שפה.

לאחר המפגש הוגש כיבוד קל במועדון, והציבור הוזמן לצפות בתערוכה "משק כנפי הפרפר", בגלריה לאמנות של הקהילה. התערוכה מציגה ציורי ילדים ובני נער מצ'כיה ומישראל, שצוירו בהשראת ציורי הילדים בגטו טרזין.

הכנס היה רב משתתפים ואווירתו נעימה וחגיגית. נפרדנו בציפייה לכנס הבא בעוד שנה. לא נוכל למנות כאן את הרבים, חברי העמותה ואחרים, שטרחו ועשו להצלחת הכנס. לכולם תודה רבה. ■

הכנס השנה הוקדש לנושא גורלם של ילדים צעירים בתקופת השואה. את הכנס פתח מפגש רעים במועדון הקהילה בגבעת חיים איחוד. חברים בני כל הדורות שמחו להיפגש ולהחליף רשמים. בהמשך הבוקר כונסה האספה השנתית של העמותה.

הישיבה נפתחה בדברי ברכה מפי אורחים, ביניהם הד"ר רוברט רהאק - נספח התרבות של שגרירות הרפובליקה הצ'כית, הגב' שרקה קרצ'לובה, קונסולית בשגרירות צ'כיה, מר פאול בלינגר - כתב רשת סי. בי. אס, המעוניין להפיץ כתבה על "ברונדיבר", ומר הרמן בונץ - מנהל קרן פרידריך אברט בישראל. בין המברכים היה גם חגי בר אילן, יו"ר קהילת גבעת חיים איחוד, שעמד על מקומו המיוחד של בית טרזין עבור הקהילה ועל הקשר האישי שלו לשואה ולבית. לאחר הברכות נמסר דיווח על פעילות השנה שחלפה והוצגו האתגרים והתוכניות לשנה החדשה.

את הסקירה הגישו מנכ"לית הבית, אניטה טרסי, והגזברית, ליאורה כהן. בהמשך נבחרו מחדש מוסדות הבית: יו"ר העמותה, הועד המנהל והועד המורחב, המונים 45 בעלי תפקידים בני כל הדורות. בין החברים החדשים שהצטרפו למוסדות גם בני הדור השלישי. בעת הדיון הפתוח העלתה חווה לינדן גרואג שאלה באשר לשעות פתיחה של המוזיאון לקהל, ועמדה על הצורך לאפשר ביקור במוזיאון גם בימי שישי ושבת. חברים המוכנים להתנדב לשם פתיחת המוזיאון בימי שישי ושבת מוזמנים בזאת לפנות אל צוות הבית.

לאחר סגירת האספה התקיים מפגש מרתק עם יוסי שריד ופטר פפיצ'ק קליינמן, בהנחייתה של העיתונאית טל בשן. שריד פרסם לא מכבר את ספרו "פפיצ'ק, הוא לא ידע את שמו", אשר יצא לאור בהוצאת יד ושם. הספר מעלה את סיפור חייו של פטר קליינמן, אותו פגש שריד כאשר נלווה בשנת 1989,

## מונדיאל וטרזין

מרדכי לבני (מקסי)

ראיינו את מילה צ'רבנקה ואת פטר לנג בגבעת חיים-איחוד באותו נושא, את מקסי וחווה לבני בקרית טבעון על סיפור השואה שלהם. בבית טרזין שהו במשך יומיים בימי עיון ושמעו הרצאות, ביקרו בתערוכות שלנו וקיבלו חומר בנושא. והעיקר - נפגשו עם

ישראלים בני גילם ונוצרו קשרים אישיים. הם גם הספיקו על קצה המזלג לראות משהו מהארץ - ירושלים, חיפה, תל אביב. הביקור תועד ע"י אחד האורחים המתמחה בהסרטה, וכן באודיו ע"י אחת המשתתפות המתעתדת לעבוד ברדיו. בדרכם חזרה לגרמניה גרד ושני המתעדים עשו יום בטרזין,

שם הסריטו והקליטו באתרים שונים. בסוף חודש אוגוסט תצא קבוצה של שמונה ישראלים צעירים, רובם בני הדור השלישי של העמותה, בליווי אניטה טרסי לצ'כיה, שם יסיירו בפראג ובטרזין - תוך הדרכה צמודה של מקסי וחנה דרורי. "התוצר" הסופי יהיה סרט על המבצע והעיקר: משקע תרבותי-חברתי-היסטורי חשוב אצל המשתתפים משני העמים. ■

גרד שוירפפלוג, עובד סוציאלי מברלין, ידיד בית טרזין, (אשר לאחרונה עבד שנים ברואנדה בפרויקט לריפוי פצעי רצח העם שהיה שם בשנת 1994) יזם פרויקט לקירוב לבבות בין גרמנים וישראלים מהדור השלישי. כדי לעשות את הפרויקט יותר אקטואלי

ומושך, קישר את הדבר בכדורגל, עניין פופולארי במיוחד בגרמניה השנה. וכדורגל בשואה - זה כמובן מוביל לגטו טרזין. הוא מצא קרן גרמנית שהייתה מוכנה לממן את הרעיון.

בחודש דצמבר האחרון ארגנה הקרן ימי עיון בברלין, כדי שמתכנני פרויקטים יגישו

את רעיונותיהם בצורה הרצויה. מטעם בית טרזין השתתפה טלי כהן (דור שלישי). הפרויקט אמנם קם, וביום כנס העמותה, 13.5.2006, הגיעה לישראל קבוצה של שמונה צעירים גרמנים בגילאי העשרים, בליווי של גרד. הם שהו בארץ שבוע ימים, חלקם התארחו בבתי חברינו. בזמן הקצר הזה הספיקו להיות יום אחד עם פטר ארבן באשקלון כדי לראיין אותו על כדורגל בטרזין, וכן

**גרד שוירפפלוג, עובד סוציאלי מברלין, יזם פרויקט לקירוב לבבות בין גרמנים וישראלים מהדור השלישי. כדי לעשות את הפרויקט יותר אקטואלי ומושך, קישר את הדבר בכדורגל - מה שמוביל, כמובן, לגטו טרזין**



## המרכז החינוכי

אניטה טרסי ויונת קלר

### השתלמויות מורים ערבים בנושא השואה במסגרת דו"ח קרמניצר

בעקבות דו"ח קרמניצר בנושא חינוך דמוקרטי, הנהיג משרד החינוך השתלמויות מורים לחינוך דמוקרטי בקרב המגזר הערבי. במסגרת זו הוזמן צוות המרכז החינוכי של בית טרזין להרצות בפרק העוסק בשואה. מר מוחמד עבאס, מורה להיסטוריה בחט"ב מייסר, העומד מאחורי ההשתלמויות, יזם הרצאה וסדנא בנושאים הבאים: היבטים אוניברסאליים של השואה, הפתרון הסופי ושלביו, ודיון על רצח עם וייחודיות השואה. המורים שהשתתפו בהשתלמויות, כולם בוגרי אוניברסיטאות וסמינרים למורים ישראלים, מלמדים מגוון מקצועות: היסטוריה, אזרחות ספרות, וגם מתמטיקה, פיזיקה, התעמלות ועוד.

ההרצאות הוכנו על ידינו בהתאם לבקשה, בליווי קטעי סרטים - "המכה ה-81", סרט התעמולה הנאצי "היהודי הנצחי", הסרט התיעודי "הציות לסמכות" (מבוסס על מחקר שערך סטנלי מילגרם באוניברסיטת ייל) והסרט הקצר "אמבולנס". קטעי הסרטים משולבים בהרצאה על פי הנושא הנידון והדיון המתפתח. המשתתפים הגיבו בעניין רב. מורים להיסטוריה המלמדים את נושא השואה בבתי ספר ערביים העמידו שאלות נוקבות בעניין זיכרון השואה. רבים מהם מביעים חוסר ביטחון בהוראת הנושא וקושי לעניין בו את בני הנוער. העדר חומרים מתורגמים לערבית מוסיף לקשיים.

לעומת זאת, המורים עצמם גילו עניין רב בנושא. ככלל הם ביטאו תחושה חזקה של הבנה כנה וצער על ייסוריו של העם היהודי, אך נלווה לכך כעס רב על שהם, לתפיסתם, נדרשים "לשלם" על כך היום ועל כך שדווקא העם היהודי, הצבא והמדינה מסוגלים לעולל עוול נורא לעם הפלסטינאי. מראש הצהרנו שאין בדעתנו לנהל ויכוח פוליטי, ומצד שני אפשרנו ביטוי לגיטימי של כאב ואכזבה. המפגש עם המורים הערבים היה מרתק ומעשיר לכל המשתתפים. ■

### "משק כנפי הפרפר"

ב-24 במאי, ערב יום השואה, נפתחה בגלריה של גבעת חיים איחוד תערוכת ציורי ילדים ובני נוער מישראל ומהרפובליקה הצ'כית, שציורו בהשראת ציוריהם של ילדים אסירי גטו טרזין. ציורי הנערים והנערות הצ'כים הובאו לארץ במסגרת תערוכה "להיוותר בן אדם" שיזמו חנה ומורי גרינפילד כחלק ממפעל רב שנים לקידום החינוך בנושא השואה ברפובליקה הצ'כית, בשיתוף הצוות החינוכי של אתר ההנצחה בטרזין.

תערוכה זו הוצגה בבית הספר הבינלאומי להוראת השואה ביד ושם, ומשם הועברו הציורים לבית טרזין. בתערוכה החדשה שולבו גם עבודות של בני נוער ישראלים, שציורו במסגרת הפעילות החינוכית השוטפת של בית טרזין. המבקרים ציינו את השילוב המרתק ומעורר המחשבה של

### אירועי יום הזיכרון הבינלאומי לשואה - ויום השואה

בעקבות החלטת האומות המאוחדות על ציון יום השואה הבינלאומי, קיים פורום המפקחים של משרד החינוך מחוז מרכז ב-27 בינואר השנה "שיח שגרירים" בנושא: "המשמעויות החינוכיות הנובעות מהחלטת העצרת הכללית של האומות המאוחדות בנושא יום הזיכרון הבינלאומי לזכר קורבנות השואה".

בשיח השתתפו שגרירי בריטניה, צרפת, גרמניה וספרד, ונכחו כ-120 מפקחי המחוז.

האירוע נערך בבניין משרד החינוך בתל אביב וכאן נכנס בית טרזין לתמונה. נתבקשנו על ידי המארגנים להציג לכבוד האירוע את התערוכה "קמרד - קראו לו חבר" על עיתון הנוער "קמרד". התערוכה הוצגה, כזכור, בבית טרזין במשך ארבע שנים, והורדה במאי 2005.

שמחנו להשאיל את התערוכה - גם מפאת חשיבותו של האירוע, וגם כיוון שזה אולם מאוד מרכזי והתערוכה תיחשף בפני אנשי חינוך רבים הבאים למקום.

ההמשך הגיע ביום השואה האחרון. שוב במפגש של פורום המפקחים של מחוז המרכז. על רקע התערוכה, הצגנו בפניהם את התכנית החינוכית ואת הסרט "שלכם, איוון" על איוון פולק עורך עיתון "קמרד".

בחרנו בסרט זה כיוון שהוא חכם ומרגש והוא מהווה דוגמה נהדרת של התאמת חומרים מתקופת השואה לילדים צעירים. כהקדמה לסרט נתנה יונת קלר, מנהלת המרכז החינוכי, מבוא קצר על גטו טרזין ועל העבודה החינוכית של בית טרזין.

התגובות היו מאוד נרגשות, והמשך יבוא בדרכים שונות של שיתופי פעולה שנוצרו בתהליך.

בימים אלה חוזרת התערוכה לבית טרזין ולכל מי שטרם ראה את הסרט "שלכם, איוון", אנו ממליצים בחום, לראותו ביחד עם הנכדים. (עותקים אפשר לרכוש בבית טרזין).

ביום השואה בבית טרזין התקיים "בית פתוח" לבני כל הדורות של אזור עמק חפר, לחברי העמותה ולקהל הרחב. אופן הציון של יום השואה כ"בית פתוח" הפך למסורת המתקיימת מאז 1998. השנה, במסגרת קבוצות הדיון, התפתחה שיחה על מקומה של החלטת האו"ם על יום הזיכרון הבינלאומי. ■

ציורי הילדים משתי הארצות. את התערוכה עיצבו חנה מורג,



אוצרת הגלריה, ויונת קלר, מנהלת המרכז החינוכי. תודותינו להן וכן לחנה ולמורי גרינפילד על הרעיון ועל מימושו, וליד ושם ולגבעת חיים איחוד על שיתוף הפעולה. ■



## "נשים ומשפחה בשואה"

קובץ מאמרים בעריכת ד"ר אסתר הרצוג

מרגלית שלאין

אישה-משפחה בשואה - שינוי והמשכיות - על השינויים שחלו במשפחה היהודית בשואה, חילופי התפקידים והתחזקות מעמדה של האישה כשהפכה למפרנסת ושומרת התא המשפחתי, כמו למשל במאמרה של פרופ' דליה עופר על "אסטרטגיות של נשים במאבק לחיים בתקופת השואה": או על ההתמודדות, הדילמות נקיטת האחריות ונקיטת היוזמה של נשים, כפי שמפרטת אניטה טרסי במאמרה "משפחות בתקופה שואה כמוקדי הכרעה והתנהלות אקטיבית". גבורה ומנהיגות של נשים בשואה, והתפקידים המיוחדים שהוטלו על נשים שהיו שותפות למאבק המחתרתי משתקפים במאמריהן של נעמי שימשי "לונקה וטמה - קשריות מובילות בתנועת "דרור" בפולין הכבושה", ושל רושל ג' סיידל "אסירות פוליטיות במחנה הריכוז רוונסבריק".

על נשים ומגדר בזיכרון השואה - ועל הנצחת השואה מנקודת ראותן של הנשים, ודרך הייחודית בשימור זיכרון השואה, כותבת נאוה סמל במאמרה "אמא אישה שורדת": על האם הניצולה שבמרוצת השנים העבירה לילדיה "מצבור של קרעי זיכרונות וטווחת בשבילם חוט אחר חוט. מבלי דעת היינו לאורגים"; או על-ידי נשים בנות "הדור השני", ובמאמרה של בתיה ברוטין "הירושה - השואה ביצירות של אמניות ישראליות "דור שני". תמונת השואה נארגת מסיפור התהליכים ההיסטוריים והאירועים של הקולקטיב, אך היא תעשה מובנת ושלמה רק משנצרך לה את סיפורו של היחיד. קולן של הנשים, שהובלע בסיפור השואה, נשמע בספר זה לפרטיו כדי שנדע לכבד, להעריך ולשמר את מאבקן של האמהות והסבתות שלנו להישרדות - סיפור של גבורה בכל יום ובכל שעה במהלך שנות האימה.

ניתן לרכוש את הספר בבית טרזין. מחירו 90 ש"ח כולל דמי משלוח. ■

**ייחודו של הספר בהבאת קולה של האישה היהודייה בתקופת השואה כפי שהוא מסופר על-ידי נשים ומזווית הראייה שלהן, שלא מצא את ביטויו ההולם במחקר השואה עד כה**

14- במאי 2006 התקיים כנס לכבוד השקת הספר "נשים ומשפחה בשואה" - קובץ מאמרים בעריכת ד"ר אסתר הרצוג, שראה אור בהוצאת 'אוצר המשפט'. האירוע, בהנחיית בתיה ברוטין ממכללת בית ברל, התקיים בת"א, בבית התנועה הקיבוצית. תכנית הערב כללה ברכות, הרצאה של ד"ר רונית לנטין מטריניטי קולג', דבלין. על "שואה, מגדר, זיכרון ושתיקה" ודברים מפי עורכת הספר. בערב ניגנה הפסנתרנית איילה רזנבאום יצירות שהולחנו ונוגנו בגטו טרזין.

בספר מבוא של העורכת וששה עשר מאמרים שנבחרו מתוך ההרצאות שנישאו בשני הכנסים הבינלאומיים בנושא נשים ושואה שהתקיימו במכללת בית ברל, בבית טרזין ובבית לוחמי הגטאות בשנים 2002-2003. בכנס השקת הספר אמרה העורכת, ד"ר אסתר הרצוג,

כי "הספר צמח מתוך התלבטות והתדיינות על מהות והשלכות הראייה הפמיניסטית

את השואה, ביחד עם שותפותיי למסע זה, בתיה ברוטין, אניטה טרסי, נעמי שימשי ויונת קלר. המודעות הפמיניסטית הביאה אותי ליוזמה של קידום השיח הפמיניסטי על השואה בישראל, לעסוק בה בעזרת משקפיים פמיניסטיות."

ייחודו של הספר בהבאת קולה של האישה היהודייה בתקופת השואה כפי שהוא מסופר על-ידי נשים ומזווית הראייה שלהן, שלא מצא את ביטויו ההולם במחקר השואה עד כה. הוא מספר על התנסויותיהן המיוחדות של נשים בשואה, על אופן התמודדותן לשמירת התא המשפחתי מול הכיליון, ועל הדרכים שבהן הן מנסות לשמר את זיכרונותיהן.

מאמריהן של חוקרות השואה שבאסופה זו עוסקים בשלושה נושאים משותפים המהווים את שערי הספר: קשרי

## ערב לכבוד המתנדבים - חנוכה תשס"ו

כמה שנים, לאתר אותם במקומות מושבם היום ברחבי העולם. עדנה עמית, שציירה בטרזין, המשיכה לצייר לאחר השחרור, ומאוחר יותר החלה לכתוב שירים. לא מכבר יצא לאור הספר 'שיקצורים', אסופה משיריה. עדנה כתבה לכבוד האירוע שיר רווי הומור על בני דור הניצולים, קשייהם הבריאותיים ורצונם להמשיך ולתפקד למרות הכל מרדכי לבני סיפר על פרויקט חדש סביב נושא משחקי הכדורגל בגטו טרזין, ששותפים לו פטר ארבן, מחנכים גרמנים וצוות בית טרזין. נעמי פינקלשטיין, בתם של אריה ברודבקה ז"ל ויהודית ברודבקה תל"א, ספרה על מחקר שערכה על הסיבות והמניעים לבחירתן של נשים בגטו טרזין לשמש בגטו כאחיות ומטפלות. נעמי הזכירה גם את הגורמים שהובילו אותה, כבת הדור השני ואחות סיעודית במקצוע, לבחור דווקא בנושא זה למחקרה. היא הביעה הזדהות עם רצונן ונכונותן של נשים רבות בתקופת השואה להתייצב לצידם של החולים והחלשים - זאת כמובן, בתנאים קשים לאין שעור מאלה העומדים בפני העוסקים במקצועות אלה היום.

את הערב כולו הנעים שמואל (ירקה) בלוך, שליווה את הדלקת הנרות בנגינה באקורדיון. אברהם פרסבורגר בירך על הנרות, ובסיום המפגש שרו שמואל וחנה דרורי את 'מארש טרזין'. נעמי פינקלשטיין, בתם של אריה ברודבקה ז"ל ויהודית ברודבקה תל"א, ספרה על מחקר שערכה על הסיבות והמניעים לבחירתן של נשים בגטו טרזין לשמש בגטו כאחיות ומטפלות.

את הערב כולו הנעים שמואל (ירקה) בלוך, שליווה את הדלקת הנרות בנגינה באקורדיון. אברהם פרסבורגר בירך על הנרות, ובסיום המפגש שרו שמואל וחנה דרורי את 'מארש טרזין'. ■

14-ג' חנוכה, 28 בדצמבר 2005, התקיים בבית טרזין ערב לכבוד המתנדבים המשתתפים מזה שנים בפעילות השוטפת של הבית. תחומי ההתנדבות רבים ומגוונים: מחקר, תרגום, כתיבה, איסוף חומרים לארכיון ומסירת עדויות בימי עיון. מתנדבים רבים משתתפים בעשייה המקצועית בבית טרזין, לצד צוות העובדים המצומצם. קבוצת המתנדבים מונה יותר ממאה חברים. בערב לכבודם הוצגו מספר מפעלי הנצחה שיזמו והיו שותפים להם.

חוה פרסבורגר סיפרה על פעילותה להנצחת זכר אחיה פטר גינץ. פטר התגורר עם בני גילו, במעון הבנים דוברי הצ'כית, בחדר 1. הוא הפגין כישרונות מגוונים בתחומי הציור והכתיבה ובשנים 1942 עד 1944 ערך את הביטאון "וודם" (אנו מובילים). בסוף 1944 נשלח לאושוויץ בירקנאו ושם נספה.

חוה סיפרה על הוצאתו לאור של יומן שפטר כתב לפני שילוחו לטרזין, בשנים 1939 עד 1942. היומן נרכש על ידי חוה ובעלה בסיוע יד ושם. חוה ספרה גם על עבודתה כאמנית פלסטית, ועל חלקה בתערוכה על העלון "וודם" ביוזמת אתר הנצחה בטרזין. אחת מעבודותיה העניקה חוה לארכיון בית טרזין.

האנס ריינס, היה בן ארבע כשהגיע לטרזין מכרגן בלזן עם עוד 50 ילדים מהולנד. משתפי פעולה מסרו את הילדים לידי השלטון הנאצי, לאחר שהרחיקו אותם מבתי משפחות הולנדיות שהסתירו אותם. תחילה רוכזו הילדים במחנה המעבר וסטרבורק בהולנד, אחר כך הועברו לברגן בלזן, ובהמשך לגטו טרזין. בגטו אומצו הילדים על ידי משפחות במקום וכולם, להוציא אחד, שרדו עד תום המלחמה.

האנס תאר את המחקר שעשה על קבוצת הילדים ועל מאמציו, מזה



## משולחנה של רות בונדי

### חברים ללימודים - גורל תלמידיה היהודיים של הגמנסיה בכיכר מיקולאש בפילזן

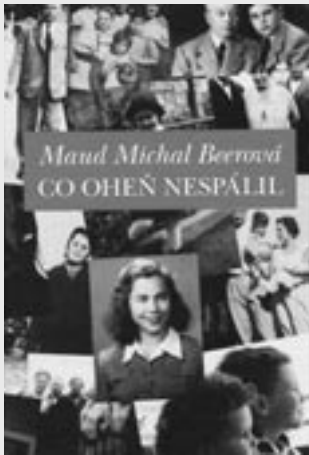
חברים ללימודים - גורל תלמידיה היהודיים של הגימנסיה בכיכר מיקולאש בפילזן, ראה אור בשנת 2005. המניע להוצאתו: בשנתו הראשון שפרסמה הגימנסיה עם תום תלאות הכיבוש הנאצי, הזכרו שמות כל חברי סגל ההוראה והתלמידים לשעבר, שנכלאו במחנות ריכוז והוצאו להורג באשמת פעילות מחתרת, וכן שמות התלמידים שנהרגו בהפצצות - אך לא הייתה בו אף מילה על תלמידי הגימנסיה היהודיים וגורלם בשואה. באיחור של עשרות שנים החליטו חמשת העורכים לתקן את המעוות, ולהוציא ספר שלם לזכרם, ספר שהושקעו בו שנתיים של עבודה, והוא יכול לשמש מופת הן מבחינה מחקרית, הן מבחינה גראפית, לכל ספרי הזיכרון המופיעים ברפובליקה הצ'כית. בשנת הלימודים 1937-1938 היו רשומים בגימנסיה 802 תלמידים, רק שמונה מתוכם, ילידי 1921-1924, נרשמו כבני דת משה. חמישה מהם נרצחו בשואה, עקבותיהם נעלמו בראיסקה, איזביצה, אושוויץ. שלושה שרדו, אך איבדו את כל משפחתם. סיפור גורלו של כל אחד מהם, בליווי מסמכים מאותה תקופה, תצלומים של העסק המשפחתי, של בני המשפחה ובני הנעורים חייכניים מקפל בתוכו את כל מימד השואה. ארבעה תלמידים נוספים נחשבו ליהודים על פי חוקי הגזע של נירנברג, מפני שהיו בנים לנישואים מעורבים, דבר שהציל את חייהם - הם אמנם נשלחו לעבודות כפיה, אך לא להשמדה - והם נשארו במולדתם גם אחרי המלחמה. שלושה ניצולי השואה היגרו - אחת חיה באנגליה, אחת בקליפורניה ואחת בצ'ילה. בשנת 2002 הוקם בקרבת שרידי בתי הכנסת הישן של פילזן אתר הנצחה לקרבנות השואה של העיר, ותוך שבוע רשמו תושביה על כל אחד מ-2,600 האבנים שם של בן או בת העיר שנספו בשואה ואת תאריך לידתם. תאריך מותם לרוב לא ידוע. ■



### שכנים שנעלמו

כשנים האחרונות מתרחב מספר הערים והעיירות הצ'כיות המעלות, לרוב במסגרת מפעל ההנצחה 'שכנים שנעלמו', את זיכרון תושביהן היהודיים שנבלעו בשואה. החוברת 'גורל משפחתה של לודמילה לובידטובה', שיצאה לאור בשנת 2005 לציון מלאות שישים שנה לשחרור אושוויץ, משקפת דרך סיפור משפחתי את חיי יהודי העיר חוטיבוז', שהובלו לגטו טרזין ומשם להשמדה. אחת המעטות ששרדה היא מייה ראנדובה-דוהנאלובה, ילידת 1928, שבעזרתה נכתב המחקר. ■

### מה שלא נאכל באש



כ הוצאת המוזיאון האזורי בפרוסטוייב, מורביה, ראה אור בשנת 2005 ספרה של מיכל בר, 'מה שלא נאכל באש'. נוסף על סיפורה האישי והמשפחתי, על הילדות בפרוסטוייב, הנעורים בגטו טרזין והחיים בישראל מאז 1948, מעלה מיכל לבית שטקלמאכר זיכרונות על חברותיה בבית הספר ובתנועת הנוער הציונית שלא שרדו ועל משפחות יהודיות

בעיר, שכונתה בזמנה "ירושלים של האנה (אזור במורביה)", מתוך ידיעה שכמעט לא נותר מי שיזכור אותו - וזיכרונה של מיכל, ילידת 1929, עדיין חד. בספר שנכתב במקורו בצ'כית, הושקעה עבודת מחקר שקדנית, הוא מלווה תצלומים רבים, ואפשר להזמין אותו אצל:

Phdr. Marie Dokoupilova, Muzeum Prostejova, nam T.G. Masaryka, 79601 Prostejov

או בדואר אלקטרוני:

mdokoupilova@muzeum\_pv.cz ■

### המדריך למסייר בגטו טרזין

המדריך למסייר בגטו טרזין מאת יהודה הופרט וחנה דרורי, בהוצאת ויטאליס, פראג, הכולל מפת העיר ומעל מאה תצלומים ותמונות, זכה כבר למהדורה שלישית, שראתה אור בשנת 2005. המדריך בעל פורמט שימושי, נוח לסיור שורשים. המדריך יצא לאור באנגלית ובגרמנית.

ניתן לרכוש בבית טרזין במחיר 55 ש"ח כולל משלוח. ■



# נעורים במבחן השרדות

רות בונדי

בשבילו לחם לבן, תרופות, דבר לא עזר... בקיץ 1944, בתחילת יולי, ראיתי את הורי האהובים בפעם האחרונה. אני לא מסוגל לתאר מה הרגשתי באותו זמן". יחד עם 98 נערים, הוציא ד"ר

כיאל קראוס, מישה לחבריו, החי בברוקלין, מסצ'וסטס, מסר לארכיון בית טרזין העתק מצולם של יומנו הכתוב צ'כית ומלווה איורים רבים. כתב היד מעיד על גיל המחבר: בוגר גטו טרזין, מחנה המשפחות בבירקנאו, מאוטהאוזן ומחנות אחרים באוסטריה ומצעד המוות, בן חמש עשרה בעת קץ המלחמה. מישה קראוס החל לנהל יומן עוד בימי הכיבוש הגרמני בעיר מולדתו נאחוד שבצ'כיה, המשיך בכתיבה בגטו, לקח עמו בדצמבר 1943 את מחברות רישומיו כדבר היקר לו בדרך אל הבלתי נודע המכונה "מזרח" ויותר לא ראה אותו.

## זמן

מנגלה את מיכאל ממחנה המשפחות והועיד אותם לתפקידי משרתים ורצים במחנה הגברים. ומשם, בכלוק של הזנדרקומנדו, ב-11 ביולי, בליל רצח אביו החולה, לאור אש המשרפות, בכה מישה, קימץ אגרופים ונשבע נקמה. אך עדיין קיווה, שאחרי המלחמה שוב יראה את אמו, שנשלחה עם הטרנספורט נשים מבירקנאו לעבודה בגרמניה. תמיד, כאשר אפסו כוחותיו, אמר לעצמו: "אני חייב להחזיק מעמד, מפני שאמא תהיה מאוכזבת ממני". רק אחרי שובו לצ'כיה נודע לו, כי היא מתה במחנה שטוטהוף.

זמן קצר אחרי השחרור והחלמתו מיסורי תחנות מצעד המוות, בשבועות האחרונים של המלחמה, החל מיכאל קראוס לרשום מחדש את מה שחווה, ובכך ערכו הרב של היומן: מדובר בזיכרונות טריים, חדים ככאבם ובתחושת הזעם, בפרטי היומיום הקטנים, בנימה העובדתית התמימה ללא רחמים עצמיים: "אני רוצה להיזכר בכל האימה, שאיבדתי את אבא ואמא וציפיתי למוות בעצמי, אבל מצד שני, אני רוצה לשמור על כל מה שחוויתי תחת שלטון הנאצים, כדי שצאצאי לא ישכחו לשנוא את האספסוף הנאצי."

## קצר אחרי השחרור

### והחלמתו מיסורי תחנות מצעד

### המוות, החל מיכאל קראוס לרשום

### מחדש את מה שחווה, ובכך ערכו

### הרב של היומן: זיכרונות טריים, חדים

### בכאבם ובתחושת הזעם, בפרטי

### היומיום הקטנים, בנימה

### העובדתית התמימה ללא

### רחמים עצמיים

גם במצבים הכי קשים - בשינה בבוך, בקור, תוך צעדה בנעלים בעלי מסמרים דוקרים, ימים ללא מזון, ללא מים - עזרו הנערים איש לרעהו, ולצד אסירים בעלי תפקידים מתעללים סדיסטיים, בעיקר מקרב הפולנים, היו אסירים, ביניהם צ'כים, לא יהודים, שסייעו לו לשרוד. הביאו להם מעט אוכל, השיגו להם עבודה קלה יותר, הצילו אותם בעת סלקציה. גם אחרי השחרור לא תם מבחן ההישרדות: אובדן הכרה בבית חולים, הליכה ברגל מאוסטריה לסלובקיה, טלטולים בדרכים עד לשיבה לעיר מולדתו נאחוד, לבדו. ■

בטרזין שהה מישה במעון הילדים, שהוציאו את עיתון 'קמרד' והשתתף בכתיבתו, אך ביומן הוא מזכיר את חייו בגטו רק בקיצור נמרץ, מפני שלדבריו השנה האחת ששהה בו, אף אם הייתה גרועה, אין להשוותה לחודש אחד באושוויץ או במאוטהאוזן.

אמו עבדה גם בטרזין, גם בבירקנאו במכבסה, אביו היה רופא, אך בבירקנאו היה כל העת חולה ונחלש מאד. "ניסיתי להשיג

## מלכת הצ'מבלו

'מלכת הצ'מבלו' הוא שם הספר המתעד את התולדות חייה של זוזנה רוז'יצקובה, שנכתב בשיתוף עם מריה קוליביצ'ובה וראה אור בפראג בשנת 2004. זוזנה, שהראתה כישרון מוסיקלי רב כבר בילדותה, נשלחה בשנת 1942, כבת שלוש עשרה, לגטו טרזין ומשם לבירקנאו, המבורג וברגן בלזן. כאשר חזרה לפראג ומורתה לפסנתר לשעבר ראתה את ידיה המעוותות מכפור ומעבודה מפרכת אמרה לה: 'את לא תוכלי עוד לנגן'.

ואף אל פי כן ולמרות הכול: זוזנה רוז'יצקובה הפכה לאחת מנגניות הצ'מבלו הידועות בעולם. יותר מאשר על עצמה, היא מספרת בספר על פגישותיה והופעותיה עם גדולי הנגנים והמנצחים, ביניהם רפאל קובליק, יוזף סוק, אמיל גיללס, נתן מילשטיין, סבייטסלב ריכטר, ארתור רובינשטיין ורבים אחרים. רוז'יצקובה, הנשואה למלחין ויקטור קאלאביס, מסכמת את חייה גדושי הפעילות: "האמנות עוזרת לי כאן, עלי אדמות, מעניקה לי את הביטחון שמעלינו יש משהו המאפשר ליצור ערכים העומדים גבוה מעל כובד החיים". ■

## ספרים חדשים

(המשך המדור מעמוד 6)



## תולדות היהודים בקונן

היהודים ישבו בכפר קונן, בקרבת העיר טריר שבחבל הסאר, כנראה כבר מהמאה ה-15, ובשנת 1936 עדיין היו ברשותם עשרים ושניים מבנים. בחוברת "תולדות היהודים בקונן", שראתה אור בשנת 2005, ריכז וילי קורטלס לא רק סיפור הקהילה הקטנה מראשיתה, אלא גם סיפורן המפורט של המשפחות היהודיות הוותיקות במקום, ש-35 מבניה נספו בשואה, חלקם בגטו טרזין. החוברת, מלווה תצלומים ומסמכים, נועדה לתושבי קונן בני ימינו, הן כניסיון לתעד את מה שאירע ליהודי המקום, להביא להתפייסות וליזום שיפוץ בית הכנסת לשעבר, המשמש כיום מוסך ומחסן, כאתר זיכרון ומרכז לימוד. ■



# ארכיון משפחת הרמן

סימה שחר

לקסרקטין מגדבורג, כי אין לי אישור יציאה", דוגמא אחרת הנוגעת לפתיחת מגרש הספורט. למרות ההכנות הקדחתניות של סטלה עם הילדים להופעת הפתיחה, אהרון מנצ'ר שלח לה את המכתב הבא: "ביום פתיחת הבשטה אי אפשר לקיים את מופע ההתעמלות כי הבקשה לא

**מן המסמכים ניתן ללמוד על היחסים המורכבים בין בעלי התפקידים השונים בתוך מחלקת הנוער על רקע חיים תחת שלטון נאצי. לדוגמא, ב-8.4.1942 שלח פרדי הירש הודעה לסטלה ובה הוא כותב: "מבקש להביא את סטלה אליי לקסרקטין מגדבורג, כי אין לי אישור יציאה"**

הגיעה בזמן, את הבקשות יש להגיש שבועיים לפני האירוע." אווה, שזכתה לחיות עם אמה בטרזין, נהנתה ממגוון הפעילויות והשיעורים שהיו לילדים. בארכיון קיים תיעוד לצעדיה הראשונים בכתיבה תמה ולימוד החשבון, יצירות של מגזרות נייר, סיפור קצר שכתבה והציורים שציירה לאמה ואביה. בנוסף לכך, ניתן למצוא אסופת מכתבים מהתקופה בה נשלחה המשפחה לשווייץ, ואווה שהתה אצל משפחות אומנה וכתבה מכתבים רבים להוריה. עם סיום המלחמה שבה המשפחה משווייץ לצ'כיה, ויצאה לעבודה בתורכיה ובתחילת שנות החמישים עלתה ארצה. הונזה עבד כמהנדס במועצה האזורית עמק חפר, סטלה עבדה כמורה להתעמלות ואווה הייתה לתלמידה. הונזה הרמן ז"ל נפטר באוגוסט 1978 וסטלה הרמן ז"ל נפטרה שמונה חודשים מאוחר יותר, באפריל 1979.

בארכיון שנמסר על ידי אווה אבן התכתבויות בין התאחדות יוצאי צ'כוסלובקיה בארץ ובלונדון לבין אנשים שחיו בארץ המחפשים את מכריהם שנשלחו לגטו טרזין. הרצון העז לדעת מה קורה לבני המשפחה והאם ניתן לעזור בדבר מה, מעוררים מחשבות.

בין המסמכים רשימות שמיות משנים 1943-1944 המעידות על שילוחם של האנשים האלה לגטו. התכתבויות משנת 1944 בהן בקשות לקבל רשימות המגורשים לסניפים השונים של ההתאחדות ולחבריהם. בין המסמכים רשימות שמיות של אנשים שחיו בארץ והעבירו בין אוקטובר לדצמבר 1944, כספים בלירות שטרלינג לבני משפחה וחברים בפרוטקטוראט. בארכיון פניות לסוכנות היהודית לעזרה בהעלאת בני המשפחה ארצה.

שאלה מכרעת עולה מתוך מכתב העוסק בפנייה לקונסול הצ'כי בירושלים, על האפשרות להשיג רישיונות עלייה לעצורים בבירקנאו, וב-16.5.1944 התכתבויות עם הצלב האדום הבינלאומי מופנות לדר' פריץ אולמן בג'נבה על מצב היהודים בטרזין. ■

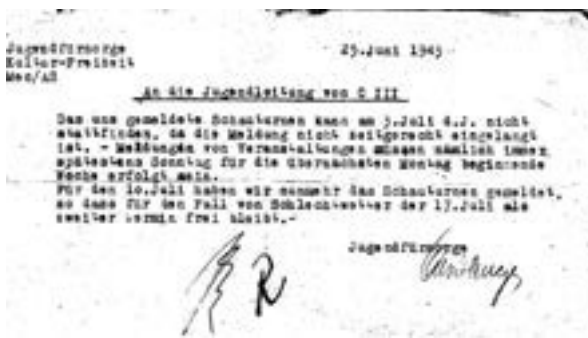


הודעה מפרדי הירש

ארכיון משפחת הרמן מתעד תקופת חיים ארוכה של המשפחה הצעירה: האם, סטלה לבית לייבושץ ילידת 1907, האב, הונזה, יליד 1906 והבת אווה, ילידת 1937. סטלה והונזה, חברים מגיל 12, נישאו בשנת 1924. בארכיון תעודות מקוריות משנות העשרים של המאה הקודמת, דרך אירועי שנות הארבעים, תקופת הגטו, ושילוחה של המשפחה מגטו טרזין בטרנספורט לשווייץ בפברואר 1945.

משפחת הרמן נשלחה מברנו לגטו ב-28 בינואר 1942. אווה אבן לבית הרמן, הבת, מתגוררת היום עם משפחתה בחופית, מסרה את התעודות, המסמכים, המכתבים, החפצים, העבודות יד ועוד לארכיון בית טרזין.

הונזה, שהיה בהכשרתו מהנדס בניין ומים, עבד בגטו במקצועו והיה אחראי על תשתיות הביוב והמים. המסמכים והרשימות מלמדים על העבודה הרבה שעשה בתוך הגטו ומחוצה לו:



מכתב לסטלה בחתימת אהרון מנצ'ר

באחד הדוחות השנתיים, הונזה הרמן ציין שלמרות שרוב העושים במלאכה אינם אנשי מקצוע, "שום תקלה לא נשארה אחרי קבלת הודעה ראשונה יותר מעשרים וארבע שעות לא מתוקנת. בסך הכל ניקינו מאה ותשעה חיבורים לבתים, רוקנו שמונה עשרה לטרינות וחמש מאות ועשרים מטר של צינורות ראשיים. בנוסף לכך, עשינו שטיפה של רשת הביוב בכל שבוע."

לאחר שסיימה את בית הספר התיכון למדה סטלה אפייה, בישול, טיפול בתינוקות, צרפתית ואף נסעה לאוסטריה ללמוד ריקוד והתעמלות, ולימים פתחה בברנו בית ספר לריקוד והתעמלות לילדים ומבוגרים. בטרזין עבדה כעובדת סוציאלית ראשית במחלקת הנוער. על טיפולה בילדים ניתן ללמוד ממגוון ההתכתבויות עם

גורמים שונים בגטו, כגון בקשות לחלב וגבינה לילדים. סטלה לימדה חשבון בסתר ילדים שהתגוררו עם האמהות בקסרקטין המבורג, וגם עסקה עמם במלאכת-יד, בכל הפעילויות הללו אווה הייתה עמה. מאוחר יותר אירגנה תוכניות מופעי ההתעמלות - ובאביב 1943 הכינה תכנית לפתיחת מגרש הספורט בה השתתפו ילדים מהמעונות דוברי צ'כית וגרמנית, וילדים שחיו עם הוריהם במגורים השונים של הגטו. כפי שנכתב בתכנית לאותו יום, המופע היה רבגוני ושולבו בו ריקודים, שירה ותרגילי התעמלות.

מן המסמכים ניתן ללמוד על היחסים המורכבים בין בעלי התפקידים השונים בתוך מחלקת הנוער על רקע חיים תחת שלטון נאצי. לדוגמא, ב-8.4.1942 שלח פרדי הירש הודעה לסטלה ובה הוא כותב: "מבקש להביא את סטלה אליי



## שלושה דורות בפראג

טלי בשן

אפור שניכר שהיה פעם בית מגורים מכובד, ודפקנו בדלת הדירה, פתח לנו בחור צעיר שלא הבין מה רוצות שתי הנשים האלה מחייו.

לשם כבר לא נחזור - זה היה ארוע חד פעמי. שהרי פראג היהודית של אמא נעלמה, וכולם הלכו, מלבד הדודה דיטה. את זכרם מעלה סבתא תוך כדי שיטוט ברחובות - כאן עבדה הדודה שלה, כאן

היה בית המסחר של הדוד. משפחה בת 31 נפשות, ממנה חזרו רק ארבע. עוד סיפור אחד מרבים.

אבל לשאר המקומות אנחנו חוזרות שוב ושוב, והעין אף פעם לא שבעה מהיופי - בגנים שמתחת לטירה, בבית הקברות בווישהראד, באי קמפה - ובכל פעם, כמו קליידוסקופ, העיר נראית אחרת, דרך עיני, דרך עיני אמי, דרך עיני בתי. אני מנסה לראות את הדברים דרך עיני בתי, שואלת את עצמי מה תקלוט מכל זה, מה הטביע חותם. אחרי הכל, אני מזכירה לעצמי, היא לא אני - אלה בני הדור השלישי, אזרחי העולם, והשואה כבר אינה צרובה חזק כל כך בבשרם, ואולי טוב שכך. ומצד שני, אני

### אני מנסה לראות את הדברים

דרך עיני בתי, שואלת את

עצמי מה תקלוט מכל זה, מה

הטביע חותם. אחרי הכל -

אלה בני הדור השלישי, אזרחי

העולם, והשואה כבר אינה

צרובה חזק כל כך בבשרם

טוב שכך. ומצד שני, אני שמחה לדעת שמשהו מהשורשים הייחודיים האלה, של נצר ליהדות פראג, כבר נטבע בה. לרגע אני ומדמינת אותה מטיילת בעיר עם ילדיה שלה, ומספרת להם, "כאן קבור סבא רבא-רבא, וכאן הסבתא שלי גדלה...". בכיכר ווצלאב נתפצל: סבתא תעלה לחנות הספרים הגדולה האהובה עליה, כרמל, הנכדה, תיגש במרץ לחנויות הבגדים - ואני, באמצע, מחכה לשתיקה ברחוב, ופתאום קולטת: פראג תמיד תהיה כאן, כפי שהיתה גם בימים ההם, והיא ממשיכה בשלה. אנחנו רק שלושה דורות של נשים יהודיות, קשורות בנימים דקים לעיר יפה בת אלפי שנים. ■

פעמים רבות הגעתי לכאן עם אמא,

מנסה לקלוט ולזכור את הסיפורים,

במעין תחושת שליחות של מי

שצריכה להפנים את הדברים, כדי

להעביר את המורשת הלאה. ועכשיו

אני מגלה שחשוב לי להעביר גם

לבתי את הנופים והסיפורים

פסח 2006. אנחנו צועדות ברחובות פראג, שלושה דורות- אמא, בת, ונכדה בת 16. צעדינו מהדהדים על מרצפות האבן, מביטות למעלה, על כרכובי הבניינים שכל אחד מהם מספר סיפור משלו; מתפתלות בסימטאות, בדרך מכיכר העיר העתיקה לכיכר וואצלאב. וסבתא תספר - כאן עבדה הדודה, וכאן עבדה היא, ופה היה בית העסק של אבא של קפקא, ופה ניגן מוצארט,

וכאן היו ההפגנות הגדולות. היסטוריה של מאות שנים כאן, מתגלגלת בסיפורים ואנקדוטות מסבתא-לבתי- ועכשיו לנכדה, ואני וחושבת לעצמי ששפר עלינו המזל - הרי יש אנשים ששורשיהם בעיירות שכוחות אל באוקראינה, או בליטא. גאוותה של סבתא על עיר הולדתה עברה גם אלי - לא קשה להתגאות בפראג, ואם שורשי של אדם נמצאים היכן שקבורים בני משפחתו, הרי ששורשי גם הם כאן, עם סבא-רבא שקבור באולשני, לא רחוק מקברו של קפקא, ושמות בני משפחתנו המתנוססים עם שאר השמות היהודיים על קירות בית הכנסת, ואפרה של סבתי, שנפטרה עוד בגטו, שפוזר במימי הנהר, ואני מדמה שהוא משייט שם במים עד היום.

פעמים רבות הגעתי לכאן עם אמא, מנסה לקלוט ולזכור את הסיפורים, במעין תחושת שליחות של מי שצריכה להפנים את הדברים, כדי להעביר את המורשת הלאה. ועכשיו אני מגלה שחשוב לי להעביר גם לבתי את הנופים והסיפורים - גם של פראג, גם של משפחתנו. כנראה שזה בא עם הגיל. וכשסבתא עסוקה (יש לה עבודה כאן), אני מוצאת את עצמי בתפקיד המספרת, ומופתעת מכמות הידע שצברתי עם השנים: כאן הארמון, ואלה היו הקיסרים, וכאן הרובע, כאן עבד סבא שלי בבנק, ומכאן לקחו את היהודים, וגם את סבתא, לגטו.

אני נזכרת פעם הראשונה בה הגעתי לעיר, בשנת '90. אמא הגיעה עוד קודם, בימי מהפיכת הקטיפה. כמה התרגשתי כשכל הסיפורים קיבלו לפתע צבע וחיים בעיר אמיתית. נזכרת איך עלינו לבית ילדותה של אמא בפרבר וורשביצה, בניין

## ירושה משפחתית

<sup>1</sup> ירושה משפחתית' קראה רות בונדי לספרה החדש על תולדות שמות היהודים בצ'כיה ומורביה, שראה אור באביב 2006 בהוצאת פראנץ קאפקא בפראג. תולדות השמות - תחילה ללא שם משפחה קבוע, דרך הגרמניזציה הכפויה בהוראת הקיסר יוזף השני בסוף המאה ה-18 ועד להחלפת השמות היהודים המסורתיים בשמות בעלי צליל צ'כי - שמות ניצולי השואה - משקפים את אלף שנות חיי היהודים בצ'כיה ומורביה.

את הספר ניתן להזמין בבית טרזין ומחירו, כולל דמי משלוח 65 ₪. ■





# החיפוש אחר יצירות אמנות מעשה ידי זוד פרידמן

מרים פרידמן מוריס

כמעט חיזיון היה כשנמצאו בין העבודות המוחרמות שבמוזיאון היהודי בפראג שני ציורים גדולים, עט בדיו על נייר שקוף, מעל נייר רגיל. זיהיתי את דיוקנו של פרנטישק ויידמן שנמצא באלבום של אבי, דיוקנה של אלי אייזינגר נמצא מאוחר יותר בבית טרזין. הציורים על נייר שקוף כנראה שימשו להכנת מספר עותקים, שהוחלפו עם חברים ועמיתים. שלוש רפרודוקציות של פרנטישק זלנקה נמצאים במוזיאון הלאומי בפראג, רביעי באלבום של אבי.

הדיוקנאות ששרדו הם ראיות היסטוריות חשובות מקהילה יהודית תוססת שהושמדה. מספר הדיוקנאות החסרים הוא כמספר האישים שבהנהגה שאינם. רובם היו עצורים בטרזין וזכו "לטיפול מיוחד", כי ידעו על הפשעים נגד היהודים. לדוגמה, מנהל הכספים פרוסניץ ידע על שוד חשבונות הבנקים

ואני בתם היחידה של ניצולי השואה זוד והילדגרד פרידמן. אבי היה אמן מחונן, אשר הנציח את חוויותיו כדי שהעולם יידע. רק מעט נשאר מ-2,000 העבודות שהוחרמו קודם כברלין על ידי הגסטפו ואחר כך בפראג (1941-1942), וממאות עבודות שנמכרו.

**כמו כברלין כאשר עסק כאמן-רישום בעיתונים, גם עתה היכן שקרה דבר, פרידמן היה שם כדי ללכוד אירוע מעניין**

חיים מזהירה שהנאצים לא הצליחו להשמיד. אבי נולד ב-1893 באוסטריה שבצ'כיה, ב-1911 עבר לברלין. הוא למד אמנות עם לויס קורינת, צריכה וליטוגרפיה עם הרמן שטרוק. בשנים 1919-1933 הציג ב-"ברלינר סאצסיון"

ובגלריות בגרמניה ובצ'כוסלובקיה. כישורו לרישום מהיר הביא לידי פרנסה נוספת כאמן חופשי שעבד עבור עיתוני ברלין הגדולים, הקשורים בבית ההוצאה אולשטיין. פרידמן התפרסם ושמו הלך לפניו כצייר ידוע של דיוקנאות של אישים מפורסמים בני תקופתו.

היה מרגש לגלות 100 מהם שפורסמו בעיתונים, ועוד 200 ציורים ודיוקנאות במגזין תוכניות הרדיו "דר דויטשה רונדפונק". הדיוקנאות ככלל חתומים בידי האמן וגם בידי האישים. חלקם הוגלו לטרזין: זמרת האופרה המלכותית טרזה רוטהאוזר, המוסיקולוג ג'יימס סיימון, השחקנית מטילדה סוסין, המנתח אלכסנדר ויינבאום.

בשנת 1938 הוא נמלט לפראג עם אשתו מטילדה וביתם, הילדה מרים הלנה. בשנים 1939-1941 צייר בפראג כמעט כל דבר. אבא היה גר ברחוב דושני, וכך היה קרוב לקהילה היהודית, ומעורב בפעולות התרבות המחתרתיות שלה. הוא התלהב מרביעיית קראפט שנוסדה בשנים 1940-41 ע"י חברים יהודיים של הפילהרמונית מפראג ושל התזמורת של האופרה הממלכתית שם, שאיבדו את משרותיהם בעקבות חוקי הנאצים נגד היהודים.

כמו כברלין, שם עסק כאמן-רישום בעיתונים, גם עתה - היכן שקרה דבר, פרידמן היה שם כדי ללכוד אירוע מעניין. הוא התכוון לתעד את ההיסטוריה המתהווה עבור ספר, וכך הנציח את מנהיגי הקהילה היהודית, את ראשי המשרד הארץ-ישראלי ומשפחותיהם. הוא ניהל רשימה של עבודותיו, ובדרך נס 65 תצלומים של ציוריו ורפרודוקציות של דיוקנותיו שרדו, כולל יעקב אדלשטיין, פרנטישק ויידמן, פרדי הירש, הרברט לנגר, ואחרים.

36 דיוקנאות נתגלו בארכיון בית טרזין, כולל אלה של פראנץ קאהן, לאו ינוביץ, יוסף ליכטנשטרן ואוטו צוקר. לא ידוע איך הגיעו לישראל ומי תרם אותם. הדיוקנאות נמצאים על גלויות, חלקם נושאים הקדשות ללאו קראוס מאוחר. זהותם של רבים מהמציורים אינה ידועה.



פבל קוהן (1911-1945) | פרנץ קאהן (1895-1944) | ליאו ינוביץ (1911-1944) | אלי אייזינגר (?-1908) | חנה שטיינר (1894-1944)

בידי הרייך הגרמני. הוא היה אחד מ-18 המגורשים שהובטח להם להישלח לטרזין - אך במקום זה המשלוח שלהם המשיך את דרכו לאושוויץ-בירקנאו, שם נרצחו מיד אחרי הגעתם. אחרי השחרור פרידמן חזר לפראג לבדו, משפחתו נספתה. בעת מעצרו בגטו לודז', גליביץ ואושוויץ-בירקנאו הידיעה

**הדיוקנאות ששרדו הם ראיות היסטוריות חשובות מקהילה יהודית תוססת שהושמדה. מספר הדיוקנאות החסרים הוא כמספר האישים שבהנהגה שאינם**

שעליו לחיות כדי לצייר, כדי להעיד, עזרה לו לשרוד. מעומקי זיכרונותיו הוא יצר סידרת תמונות וציורים "בגלל שהיו יהודים!"

מבחינתו, היה זה ייעוד חייו, לדבר בשם הקורבנות דרך אמנותו, כדי שהעולם יזכור.

באוקטובר 1945 שמונה ציוריו הראשונים נמסרו לסוכנות היהודית, והובאו בשנת 1947 על ידי זאב ש"ק ארצה. שבעה מהם נמצאים באוסף הקבוע של מוזיאון יד ושם. אני מחפשת ציור אחד שחסר, המתאר אסיר מחנה ריכוז. דוד התחתן ב-1948 בפראג עם הילדגרד טאסיג. דרכם הובילה אותם לישראל, שם יצר עבודות חדשות. הוא המשיך לצייר עד מותו בשנת 1980 בסט. לויס, מיסורי, ארה"ב. אהיה אסירת תודה עבור כל עזרה להרכבת רשימה של עבודותיו האבודות כדי לשמר את מורשתו של אמן מיוחד זה את תולדות חייו ניתן לקרוא באתר:

<http://www.jewishgen.org/AustriaCzech/wall-of-fame/friedmann.html>  
Email: mirifm@aol.com ■



## החתול עם הטלאי הצהוב

אניטה טרסי

סופרת הילדים סוזן גולדמן רובין, תושבת מאליבו שבקליפורניה, ואלה ווייסברגר, שהייתה ילדה בגטו טרזין ומתגוררת היום בטאפאן, ניו יורק, שתיהן חברות העמותה, כתבו יחד ספר ילדים נפלא: החתול עם הטלאי הצהוב - התבגרות בטרזין. סוזן רשמה מפיה של אלה את סיפור חייה.

כאשר נשלחה לגטו טרזין בפברואר 1942, הייתה אלה סטיין בת 11. בתום המלחמה שוחררה, זמן קצר לפני שמלאו לה 15 שנים. את שנות הסבל בגטו חלקה אלה עם נערות נוספות בחדר 28, מעון של בנות דוברות צ'כית, שלמדו בדרך הקשה את חשיבותן של החברות ושל הערבות ההדדית. הקשרים ביניהן נותרו רבי משמעות במהלך כל חייהן עד היום.

פרקי הספר מתארים את קורותיה של אלה ושל משפחתה מאז תחילת הרדיפות בנובמבר 1938. משפחת סטיין התגוררה באחת מערי חבל הסודטים - לום או מוסטו. אירועי ליל הבדולח באותה עיר מוצגים בספר כתחילת המסע. אחר כך מתוארים המעבר לפראג, השילוח לגטו טרזין, ההתמודדות בגטו, השחרור, עליה ארצה והגירה לארה"ב.

פרקים עיקרים נוגעים לחייה של אלה בחדר 28. בספר מודגשים התנאים הקשים של החיים בגטו וצילם המאיים של הטרנספורטים למזרח. מלבד בני משפחתה של אלה וחברותיה מוזכרים המורים והמדריכים: אלה פולאק, שכונתה טלה, מדריכה ומורה למוסיקה, המנצח רודי פרוידנפלד, האמנית המורה לציור, פרידל דיקר ברנדייס, המלחין גדעון קליין, המנצח רפי שכטר ואחרים. תרומתם של המבוגרים לאווירה שנוצרה בין הילדים, הייתה על פי הספר בעלת חשיבות מכרעת. הם עשו כל שניתן כדי להיטיב את חיי הילדים, בתנאי הגטו הקשים. אלה למדה בגטו ציור ושירה. מרכיב חשוב בסיפורה הוא העלאת האופרה 'ברונדיבר'. תפקידה של אלה במופע, החתול, היה לה לזהות שנייה. אלה מוזמנת כיום תכופות למפגשים בבתי ספר ובמרכזים להוראת השואה, והיא אורחת כבוד בהצגות של ברונדיבר בארה"ב ובעולם. הספר מלווה ציורים וצילומים רבים, ויש בו פירוט מקורות עשיר, הערות שוליים ואינדקס לחיפוש על פי נושאים, אנשים ומקומות. ספרם של סוזן גולדמן רובין ואלה ווייסברגר מנציח את זכרם של המורים והמדריכים, ומבוגרים נוספים שפעלו למען הילדים בגטו, ומספר את קורותיה של ילדה שהתפתחה לתפארת, חרף המצוקה והקשיים. ■

## אתר זיכרון נקודה. קום

ד"ר רוני קראוס

לאחר שאבי, אוטו קראוס, נפטר, חשתי צורך לעשות משהו שינציח את חייו. לצורך זה הקמתי אתר הנצחה באינטרנט. בתחילה נוצר אתר לאוטו ואז נוספו אתרים לבני משפחה נוספים. לפני מותו, אוטו הספיק לכתוב על הוריו ואחיו שנספו בשואה וכך נתנה לי האפשרות להנציח גם את בני המשפחה שמעולם לא הכרתי.

כיום פרויקט ההנצחה מאפשר ליחידים, משפחות וקבוצות להנציח את יקיריהם. יש אתר מיוחד למשפחות של קורבנות וניצולי שואה, אתר בעברית ואתרים באנגלית. אתר הזיכרון מאפשר לפונים להירשם בחינם ולבחור אתר, להעלות תמונה או תמונות, לספר על האדם ולהשתמש בתיבת דואר פרטית. הציבור מוזמן לבקר, לחלוק כבוד, לחתום בספר האורחים ולהשתמש באתרים ללא תשלום.

[www.stillremember.com](http://www.stillremember.com)

אתר הנצחה כללי. ההרשמה באנגלית אבל ניתן להציג תוכן בעברית.

[www.atarzicaron.com](http://www.atarzicaron.com) אתר הנצחה בעברית.

[www.jewishholocaustmemorial.org](http://www.jewishholocaustmemorial.org)

אתר הנצחה לקורבנות וניצולי השואה היהודית.

[www.1holocaust.com](http://www.1holocaust.com) תשובתי להכשת השואה.

אתר הנצחה של משפחה אחת לזכר רבות. ■

## אוברטורה: ברונדיבר בהלחנתו של פאול סנדפורט

מתוך התכניה לכבוד הפרמיירה

ב-2005 בוצעה לראשונה היצירה אוברטורה: ברונדיבר מאת המלחין פאול ארון סנדפורט, במרכז השואה בית שלום שבלקסטון, אנגליה. המבצעים היו הליקס אנסמבל, בניצוחו של ז'אק הארי כהן. ההופעה זכתה לביקורות מצוינות. היצירה משלבת נושאים מתוך האופרה ברונדיבר של האנס קראסה, המתנגנים כפרלוד שמתפתח, ומתרוםם וזרם עד תום היצירה. לרגל הופעת הפרמיירה הרכיב פאול ארון סנדפורט תזמורת זהה לזו של האנס קראסה בגטו טרזין. ארבעה כינורות, צ'לו, חלילית, קלרינטים, חצוצרה, פסנתר, גיטרה ותופים. פאול ארון סנדפורט נולד כפאול רבינוביץ' ב-12 ביולי 1930, בהמבורג, גרמניה. ב-1936 עברה המשפחה לקופנהאגן. אביו, ארון רבינוביץ' ואימו, מריה וורשבסקי, היו ילידי רוסיה. האב נספה באשוויץ בירקנאו ב-1943. פאול אימץ את שם אביו, ארון, לזכרו.

כנער צעיר למד נגינה בפסנתר ובחצוצרה וצורף לתזמורת משמר נערי טיבולי. באוקטובר 1943 נשלח לטרזין. בגטו ניגן בחצוצרה בתזמורת והשתתף בניצוח אופרת הילדים ברונדיבר, באפריל 1945, שבועות ספורים לפני שחרור הגטו, הובל עם יתר האסירים הדנים, באוטובוסים של הצלב האדום הדני, מגטו טרזין חזרה לדנמרק. אחרי המלחמה למד מוסיקולוגיה וספרות גרמנית. מאז 1972 פאול ארון סנדפורט מנצח ומבית את אופרת ברונדיבר ברחבי אירופה. הוא פרסם אוטוביוגרפיה שיצאה לאור בדנית, גרמנית, אנגלית ואיטלקית. את הליברית של ברונדיבר תירגם סנדפורט לדנית. באדיבות המלחין נמצא עותק של היצירה בארכיון בית טרזין. ■

## פעוט בגטו טרזין

שטפן מלניק

שמי שטפן מלניק, ואני אחד הילדים ששרדו את טרזין. נולדתי במאי 1941 בפרבר של ברנו. אבי נחקר על ידי הגסטאפו ובסופו של דבר מת כתוצאה ישירה מסיבוכים רפואיים שנבעו מכך - כתשעה שבועות לפני שנולדתי.

אמי היהודייה, אנה מלניקובה, ואני עזבנו את בית חותנתה של אמי הלא יהודייה, כי זו פחדה שנוכחותנו מסכנת את חייה ואת כל משפחת אבי.

עברנו לפראג, ואמי מצאה עבודה בתנאים קשים מאוד - אך אחרי חמישה חודשים הבינה שאינה יכולה לפרנס אותנו. מחוסר ברירה נרשמה מרצון יחד אתי למשלוח. בספטמבר 1942 נסענו במשלוח G לגטו טרזין. בדרך נס שרדנו שם בתנאים קשים ביותר, עד השחרור בידי הצבא האדום במאי 1945.

סבתי מצד אמי (ג'ני לבית רוז) הייתה נכדתו של המהר"מ, הרב משה שיק (1802-1879 בהונגריה), מנהיג רבני מפורסם ביהדות החרדית של אירופה. אמי (שנפטרה ב-1975) ואני הגרנו בשנת 1946 לארה"ב, על פי הזמנתו של אחיה המבוגר. גדלתי וגם גידלתי את ילדיי כיהודים. באביב האחרון נתבקשתי להרצות על חוויותי מטרזין ומהשואה ונעשיתי יועץ ועד המכללה המקומית לתוכנית חינוכית.

אני מחפש קשר עם מי ששרד את טרזין, שמוכן להתראיין ולהתחלק בחוויות מטרזין כדי להעשיר את אפשרויותי לשמר ולהעביר את סיפור השואה לדורות הבאים.

את הקשר עמי ניתן ליצור דרך בית טרזין. ■

## אלבום טרזין

מיכל פרנקל

### האם תוכלו לשלוח לי תצלום של סבתא שלי שנפטרה בטרזין?

לעתים הארגונים המתעדים את שמותיהם וגורלם של קרבנות השואה נתקלים בפניות של קרובי משפחה המחפשים תמונות של קרוביהם שנספו, ובמקרים רבים אין להם שום תמונות של הקרובים שמתו בשואה. הדבר נכון גם במקרה של אסירי גטו טרזין. התיעוד הפוטוגראפי של תולדות גטו טרזין מבוסס בעיקר על סרט התעמולה הנאצי ומעוות בהתאם.

מכל הסיבות האלו טרזינסקה איניציאטיבה בפראג יזם את הפרויקט "אלבום טרזין". מטרתו למצוא מסמכים ותצלומים של הקרבנות, לסרוק ולהעמיד אותם לרשות הציבור. בפרויקט הזה היינו רוצים להשיג שינוי בבניית הזיכרון הקולקטיבי של השואה במיוחד לגבי גטו טרזין. בדרך סמלית אפשר לומר שנעשיר את ספר הזיכרון של טרזין בתצלומים, ובכך ניצור אלבום סמלי הדומה לאלבום משפחתי רגיל. לכן בחרנו לקרוא לפרויקט "אלבום טרזין". הפרויקט נתמך על ידי מועצת אירופה (תרבות 2000), קרן הקהילה היהודית בפראג וקרן קרבנות השואה.

בשלב זה אנו עוסקים במחקר, בוחרים וסורקים חומר אישי של משטרת פראג, בה יש לרבים מאסירי טרזין תיק עם תצלום (להוצאת דרכון או תעודת זהויה).

רבים מהתצלומים נמצאים בידיים פרטיות. אם למי מכם תצלומים של אסירי טרזין, נהיה אסירי תודה אם תעמידו אותם לרשותנו.

אין צורך במקור - מסמך סרוק יתקבל בברכה. כל תצלום הוא תרומה חשובה להנצחה ולחינוך על השואה. טרזינסקה איניציאטיבה משתף פעולה באופן הדוק עם מוסדות אחרים בעיקר עם בית טרזין, המוזיאון היהודי בפראג ואתר הזיכרון טרזין. כל המסמכים והמידע שייאספו במסגרת אלבום טרזין יהיו משותפים באמצעות בסיס הנתונים "המרכז הדיגיטלי למשאבי טרזין". בעתיד, רוב המסמכים יהיו נגישים לציבור דרך האינטרנט.

אם באפשרותכם לעזור, ניתן להתקשר לבית טרזין או לטרזינסקה איניציאטיבה בדוא"ל [database@terezinstudies.cz](mailto:database@terezinstudies.cz)



### דמי חבר - ותרומות

בנוסף לתשלום דמי החבר השנתיים אנו מאפשרים, ליכולים ולמעוניינים, לתרום מכספם הן למען פרויקטים מיוחדים, בניה, שיפוץ המוזיאון ועוד והן לשם הקמת קרן "ברזל" לבית טרזין. קרן זו תאפשר יציבות ואופק כלכלי לשנים הבאות.

#### דמי חבר:

**חברים בישראל:** יחיד 120 ₪, זוג 180 ₪

**חברים בחו"ל:** יחיד חו"ל \$60, זוג \$90

#### אמצעי תשלום:

- כסף מזומן או המחאה לפקודת "בית טרזין" לכתובת: בית טרזין, גבעת חיים איחוד, ד.ב. עמק חפר 38935
  - תשלום באמצעות כרטיס אשראי: "ויזה" בלבד טלפונית לבית טרזין - 04-6369515, שובר אישור וקבלה ישלחו בדואר חוזר.
  - העברה בנקאית לחשבון העמותה: בנק לאומי 10, סניף הרצליה פיתוח 958, ח-ן 011810/25
- לאחר ההעברה רצוי ליזע את בית טרזין כדי להבטיח עדכון הרשימות בהתאם!

בית טרזין קרן להנצחת זכר חללי גטו טרזין - עמותה



גבעת חיים איחוד, ד.ב. עמק חפר 38935

טל': 04-6369515 פקס: 04-6369793

E-mail: [bterezin@ghi.org.il](mailto:bterezin@ghi.org.il) [www.bterezin.org.il](http://www.bterezin.org.il)